

ZELEN KOT SLOVENIJA IN RDEČ KOT LJUBEZEN: SLOVENSKI JEZIK MED SLOVENCİ V PROSTORU NEKDANJE JUGOSLAVIJE

Metka LOKAR¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Zelen kot Slovenija in rdeč kot Ljubezzen: Slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije¹

Prostor nekdanje Jugoslavije, tako prve kot druge, je poseben glede na druga okolja, v katera so se izseljevali Slovenci. V preteklosti je bila to širša domovina in slovenščina eden od »domačih« jezikov, ki so se v njej govorili. Slovenci, živeči v jugoslovanskem prostoru zunaj meja Slovenije, zaradi skupnega jugoslovanskega duha niso posvečali pozornosti svoji nacionalni identiteti in tudi ne oblikovali posebnega odnosa do svojega jezika. Ta je zato polagoma izginjal iz njihovega vsakdana. Pomena ohranjanja slovenščine kot enega temeljnih znakov slovenstva so se zavedli šele po razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije leta 1991. Začeli so ustanavljati društva, ki igrajo vlogo njihovega povezovalca, a hkrati tudi spodbujevalca učenja in rabe slovenščine med člani. Ta postaja izziv zlasti mladim, predstavnikom tretje in ponekod že četrte generacije, ki jim je večinoma tuji jezik, a se je učijo, ker jim odpira možnosti za študij in delo v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije, prva Jugoslavija, druga Jugoslavija, slovenska identiteta, slovenska izseljenska društva, slovenščina kot tuji jezik

ABSTRACT

Green as Slovenia and Red as Love: The Slovene Language among Slovenes in the Territory of Former Yugoslavia

The territory of the former Yugoslavia, both first and second, is unique with respect to the other environments to which Slovenes have emigrated. In the past, this was just the broader homeland and the Slovene one of the "indigenous" languages that were spoken within it. Slovenes living in the Yugoslav area outside Slovenia in the common Yugoslav spirit didn't pay attention to their national identity, and thus also didn't create a special attitude towards their language. It therefore slowly disappeared from their everyday lives. They realized the importance of maintaining the Slovene language as one of the fundamental signs of Slovenian identity just after the dissolution of Yugoslavia and the declaration of independence of Slovenia in 1991. So they began to establish associations that nowadays play not just the role of facilitator, but also promoter of learning and using the Slovene language among members. This is becoming a challenge especially for young people, third and sometimes fourth generation emi-

¹ Mag. literarnih znanosti, asistentka z magisterijem; Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: meta.lokar@zrc-sazu.si.

¹ Članek je nastal v okviru projekta »Poklicne migracije Slovencev v prostor nekdanje Jugoslavije: Od naseljencev do transmigrantov«, šifra: J5-4200, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

grants, for whom it is mostly a foreign language, but they choose to learn it because it creates opportunities for them to study and work in Slovenia.

KEY WORDS: Slovenes in the territory of former Yugoslavia, first Yugoslavia, second Yugoslavia, Slovenian identity, Slovenian emigrant associations, Slovene as a foreign language

UVOD

Društvo Slovencev Republike Srbske »Triglav« Banja Luka, ki je eno od desetih slovenskih društev, delujočih v Bosni in Hercegovini, je med svoje dejavnosti v letu 2012 uvrstilo tudi sodelovanje svojih mlajših članov na dveh prireditvah ob 26. septembru – evropskem dnevu jezikov. Prva je potekala v banjaluški Narodni knjižnici, druga v tamkajšnjem Domu mladine, na obeh pa so se predstavili »mladi, ki govorijo različne jezike« (Hanuš 2012: 19). Slovenski prispevek v večnacionalnem okolju,² ki je ob tej priložnosti poudarilo predvsem svojo jezikovno pisanost, je bil dvojen; po eni strani je s poezijo Franceta Prešerna predstavil slovenski literarni kánon, po drugi pa se je inovativno poigral s slovenščino in z idejo, da ima vsaka njena beseda svojo barvo. Ob tem so mladi predstavniki slovenske skupnosti, učenci dopolnilnega pouka slovenskega jezika, med drugim razmišljali, katera barva bi najbolj pristajala besedi Slovenija in s katero bi obarvali slovenski jezik, ter to povezali v misel, da je ta, slovenski jezik namreč, »zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen« (prav tam). S tem so ubesedili čustveno navezanost na domovino prednikov, z nastopom oz. obema nastopoma pa dokazali, da slovenščine ne dojemajo le kot del tradicije, ampak se zavedajo, da je sodoben in »živ« jezik, s katerim se lahko sproščeno in suvereno, hkrati pa tudi aktivno predstavljajo ne le v svojem ožjem, npr. društvenem, temveč tudi širšem življenjskem okolju.

Zgodba je primer dobre prakse učenja in rabe slovenščine zunaj meja Slovenije, natančneje, v prostoru nekdanje Jugoslavije. Ta je zaradi zgodovinskih okoliščin poseben glede na druga slovenska izseljenska okolja, saj je Slovincem vedno pomenil širšo domovino, po kateri so se sicer pogosto selili, a so te selitve bolj ali manj veljale za notranje. S tem je bil povezan njihov položaj v novih okoljih, torej v neslovenskih delih nekdanje Jugoslavije, v katerih so bili resda prišleki, a nikoli tujci, in bi zato pričakovali, da bo to vplivalo tudi na nezmanjšano rabo slovenščine; ampak ker se tej niti prej, v obdobju prve Jugoslavije, niti pozneje, v času Titovega bratstva in enotnosti, ni pripisovalo velikega pomena, se je začela izgubljati. Zaradi jezikovnega prilagajanja večini je slovenščino polagoma začela opuščati že druga generacija Slovencev, razseljenih po nekdanji Jugoslaviji,³ za tretjo oz. ponekod že četrto generacijo pa je kazalo, da se je ne bo niti začela učiti – delno zato, ker je ni več prepoznala kot del sebe in je zato ni posebej zanimala, delno pa tudi zato, ker so bile možnosti za organizirano učenje slovenščine v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj meja Slovenije vse do devetdesetih let preteklega stoletja bolj izjema kot pravilo.

Nasploh se je želja po povezovanju med Slovenci v omenjenem prostoru pojavila šele po razpadu skupne domovine in razglasitvi neodvisnosti Slovenije. Drugo za drugim so se v državah naslednicah SFRJ kot zadnje skupne (jugoslovanske) državne tvorbe začela ustanavljati slovenska društva, tista redka, ki so obstajala, pa so začela oživljati svoje dejavnosti, kar je pomenilo oživljanje slovenskega jezika in organizirano skrb za njegovo ohranjanje ne le pri starejših generacijah, temveč tudi med mladimi. Ti v zadnjih letih kažejo vse večje zanimanje zanj, kar je v primerih, ko je to pretežno povezano le z iskanjem ali ohranjanjem korenin, še vedno čustveno zaznamovano, vse pogosteje pa je izraz želje po odhodu v

2 Slovenci so ena od 17 nacionalnih manjšin, kolikor jih ob treh konstitutivnih narodih živi v Republiki Srbski oz. na območju celotne Bosne in Hercegovine (ob njih še Albanci, Črnogorci, Čehi, Italijani, Judje, Madžari, Make-donci, Nemci, Poljaki, Romi, Romuni, Rusi, Rusini, Slovaki, Turki in Ukrajinci).

3 Toporišič (1991: 63) ugotavlja, da je k temu, podobno kot kje drugje, precej pripomogla razpršena poselitev, posebej za omenjeni prostor pa je bilo značilno, da so se Slovenci, ki so se tam naselili za stalno, hitro asimilirali v drugojezično (večinsko) skupnost.

Slovenijo, na študij ali pozneje na delo. V ospredje vse bolj stopa ekonomska vrednost jezika, ki postaja, posebej če imamo v mislih Slovence oz. potomce Slovencev v prostoru nekdanje Jugoslavije, pomembno gibalno njegovega ohranjanja.⁴

V članku predstavljam, kakšen je bil odnos do slovenščine v prostoru nekdanje Jugoslavije v preteklosti in kakšen je danes, predvsem pa, kako je ta odnos vplival oz. kako vpliva na njen položaj oz. na upadajočo ali naraščajočo željo in potrebo govorcev po njeni rabi in ohranjanju. Dosedanja spoznanja drugih avtorjev (Menart 2001; Pogorelec 1983; Stabej 2010; Šabec 1994, 2002; Toporišič 1991; Wachtel 2003 idr.) dopolnjujem z rezultati empirične raziskave, ki poteka v okviru projekta »Poklicne migracije v prostor nekdanje Jugoslavije: Od naseljencev do transmigrantov«; tega od julija 2011 izvajamo na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU. V raziskavo so vključena slovenska društva, ki delujejo v večini držav naslednic SFRJ⁵ in imajo po naših ugotovitvah ključno vlogo pri ohranjanju slovenskega jezika med svojimi člani. Ker so pomemben, včasih celo edini vir informacij o Slovencih v njihovem prostoru, smo jih prosili za sodelovanje in jim v prvi polovici leta 2012 razposlali obsežen vprašalnik,⁶ s pomočjo katerega smo zbrali splošne podatke o njih, njihovem članstvu in aktivnostih, ohranjanju stikov z domovino, spraševali pa smo jih tudi, na kakšne načine vzpostavljajo socialne mreže v državi priselitve in v sosednjih državah (prim. Žitnik Serafin 2013: 41–52). V delu vprašalnika smo jim zastavili vprašanja o učenju in rabi slovenščine, pri čemer nas je posebej zanimalo, kako posamezna društva opredeljujejo svoje člane glede na znanje in govorjenje ter rabo slovenskega jezika v različnih govornih položajih, kateri jezik prevladuje v društvu, ali posamezno društvo organizira učenje slovenščine, v kakšni obliki, kako poteka pouk, kako pogosto, komu je namenjen, kdo poučuje in podobno. S predstavniki društev smo se srečali na treh delovnih posvetih,⁷ kjer smo govorili o njihovem sedanjem delovanju ter načrtih za prihodnost na različnih področjih, med drugim tudi jezikovnem. Sliko o stanju slovenščine med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije in njihovem odnosu do nje, ki je predstavljen v nadaljevanju članka, smo si ustvarili tudi s pomočjo obvestil in poročil o dogodkih ter s pomočjo zapisov o dopolnilnem pouku slovenskega jezika v društvenih biltenih in na spletnih straneh ter ne nazadnje tudi ob priložnostnih formalnih in neformalnih pogovorih z njimi.

POLOŽAJ SLOVENSKEGA JEZIKA V PROSTORU NEKDANJE JUGOSLAVIJE

Položaj slovenščine v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj meja Slovenije je poseben, saj slovenščina tam še pred dobrima dvema desetletjema ni bila tuji jezik. Ob dejstvu, da je slovenščina jezik z majh-

4 Slovenski jezik se sicer na najrazličnejših tečajih v svojih državah vse pogosteje učijo tudi Neslovenci s tega območja, ki iščejo delo v Sloveniji, v večjem številu zadnja leta npr. zdravniki. Po podatkih Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, kjer izvajajo izpite iz znanja slovenskega jezika na osnovni, srednji ali visoki ravni, med kandidati prevladujejo prav »govorci (južno)slovenskih jezikov: na osnovni ravni bosanskega (30 %) in srbskega (19 %), na srednji hrvaškega (33 %) in makedonskega (20 %), na visoki srbskega (53 %) in makedonskega jezika (27 %)« (Ferbežar 2013: 42).

5 Razen na Kosovu, kjer se maloštevilni tam živeči Slovenci do zdaj še niso povezali med seboj.

6 Vprašalnik je obsegal 58 vprašanj, sestavili pa smo jih sodelavci pri projektu. Razposlanih je bilo 44 kopij vprašalnika, izpolnjenih in vrnjenih pa 41.

7 Uvodni posvet z naslovom »Multi-kulti: Izkušnje sedanosti – izzivi prihodnosti«, ki so se ga udeležili predstavniki društev iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Srbije, je bil junija 2012 v Novem mestu. Drugi posvet, samo s predstavniki bosanskih društev Slovencev (»Društva izseljencev kot neizkoriščen potencial Slovenije v BiH«), je prav tako potekal junija 2012, in sicer v Banja Luki, tretji posvet, s predstavniki srbskih društev Slovencev (»Društva izseljencev kot neizkoriščen potencial Slovenije v Srbiji«), pa oktobra 2012 v Subotici. Pred iztekom projekta bomo izpeljali še podoben posvet s predstavniki slovenskih društev na Hrvaškem, s predstavnikom črnogorskega društva in s predstavniki makedonskih društev.

nim številom govorcev, ki si v večjih jezikovnih skupnostih – ne glede na to, kdaj in kje – niso mogli in ne morejo privoščiti enojezičnosti (prim. Toporišič 1991: 137–141), lahko njeno skorajšnje izginotje na obravnavanem ozemlju prej pripišemo odprtosti in bližini jezikov v stiku kot pa mejam, ki v preteklosti prostora nekdanje Jugoslavije niso delile tako ostro, kot ga delijo po letu 1991.

K opuščanju rabe slovenščine so v preteklosti najprej in najbolj pripomogle različne ideje o južno-slovanski in pozneje jugoslovanski (narodni) enotnosti; tem lahko sledimo od razmaha ilirizma v prvi polovici 19. stoletja, predvsem pa večino 20. stoletja. Jugoslovanski prostor je bil ves ta čas zaznamovan z vizijo skupnosti, ki bi preseгла kulturne, jezikovne, verske, zgodovinske in druge razlike, privrženci Jugoslavije pa so omenjeno vizijo skušali uresničiti na različne načine. Wachtel (2003: 11) ob tem kot eno pomembnejših poudarja kulturno politiko,⁸ ki si je takoj po drugi svetovni vojni še posebej intenzivno prizadevala ustvariti nadnacionalno jugoslovansko kulturo. Jezikovna politika kot njen bistveni del je še intenzivneje kot kdajkoli prej »delovala v smeri kreacije skupnega nacionalnega jezika, in ko se je to izkazalo za nemogoče, vsaj poenotenega srbohrvaškega jezika« (prav tam). Tovrstna prizadevanja so posledično vplivala tudi na rabo slovenskega jezika tako v takratni ožji kot širši domovini, torej tako v Sloveniji kot drugje po Jugoslaviji:

Slovenščina v svoji vlogi javne komunikacije ni segala čez meje slovenskega jezikovnega področja, srbohrvaščina pa je v Jugoslaviji tako pred drugo svetovno vojno kot po njej – sicer v različnih oblikah in obsegu – v marsičem dejansko funkcionirala kot javni jezik na področju celotne države, tudi v Sloveniji (Stabej 2010: 201).

Med pomembnejšimi razlogi za opuščanje materinščine so bili prav gotovo mešani zakoni, pogost razlog pa tudi izguba stikov z drugimi Slovenci (prim. Šabec 1994: 193). Kot ugotavlja Toporišič (1991: 138), je bilo sicer v Jugoslaviji zelo malo tistih, ki bi bili sposobni govoriti slovensko; pri tem ima v mislih prebivalce neslovenskega izvora na neslovenskem ozemlju, kot primer pa navaja, da celo profesorju slovenske književnosti na univerzi ni bilo treba znati jezika, v katerem je ta književnost napisana. Slovenščina (enako je bilo z makedonščino in albanščino) je bila v času socialistične Jugoslavije izključena s konferenc in srečanj, na katerih je npr. večina udeležencev govorila srbohrvaško, redko se je rabila v zveznem parlamentu v Beogradu, čeprav so bile na voljo možnosti za sprotno prevajanje v druge jugoslovanske jezike, redka je bila v okviru jugoslovanske diplomacije, neenakopraven položaj pa je imela tudi v JLA; srbohrvaščina je vse bolj postajala jugoslovanska lingva franka, ki so ji slovenski govorniki morali slediti ali pa niso bili razumljeni.⁹

Za še boljše razumevanje situacije, v kateri se je v drugi Jugoslaviji znašla slovenščina skupaj s svojimi naravnimi govorniki, ko so ti bodisi prostovoljno bodisi po dekretu migrirali na jug, je treba poudariti, da se je ideja jugoslovanske narodne enotnosti v tem času v veliki meri oblikovala in krepila tudi s pomočjo medijev; še posebej vplivna je bila televizija. Leta 1958 je bil oblikovan skupni jugoslovanski

8 Npr. uvajanje jugoslovanskega literarnega in likovnega umetniškega kanona, ki naj bi izražal zaželene poteze narodne enotnosti, in ustvarjanje novih literarnih in likovnih umetniških del, ki naj bi utelešala nek drugače definiran jugoslovanski vidik. Slednjega naj bi pomagala oblikovati izobraževalna politika, posebno na področju poučevanja književnosti in zgodovine v šolah (prim. Wachtel 2003: 11).

9 Toporišič (1991: 138–139) ob tem razmišlja o vprašanju, ki presega vprašanje vpliva jezikovne politike na jezikovno kulturo in uporabo slovenščine in je marsikdaj aktualno še danes, namreč, zakaj se »Slovenec [...] z jezikom svojega sogovornika muči celo v Sloveniji, čeprav bi se moglo pričakovati, da bi v tem primeru druga stran morala poskušati govoriti slovensko, že iz vljudnostnih razlogov«. Po njegovem mnenju (prav tam) se to v Sloveniji in povsod drugje dogaja »večinoma zato, ker Slovenec svojo (jezikovno in narodno) majhnost skuša rekompensirati tako, da kaže svojo razumsko »superiornost« nad drugimi; za te torej implicitno domneva, da so nesposobni naučiti se drugega /ali vsaj ne njegovega/ jezika. Slovenec je ponosen na to, da se je naučil tujega jezika (stopnja tega obvladanja se mu ne zdi zelo pomembna) in želi pokazati, da ni zmeraj manj kot drugi.« Ni torej vprašljiva moč nekega drugega jezika (v primerjavi s slovenskim), ampak predvsem pripravljenost zavedati se pomena lastnega.

televizijski program, in sicer kot plod sodelovanja Studia Ljubljana, Studia Zagreb in Studia Beograd.¹⁰ Slednji je pripravljaval informativni program za celotno mrežo, med drugim tudi osrednji TV-dnevnik, in imel tako »privilegirani položaj, ki se ga je dalo delno opravičevati z najustreznejšimi pogoji/razmerami za pripravo oddaje, z bližino zveznih ustanov in z najboljšimi povezavami z republikami in tujino, še bolj pa z željo zvezne politike, da bi nadzirala vsebino oddaje« (Prpič 2008: S95). Skupni program naj bi imel vsejugoslovanski značaj, a tako, kot so bile novice iz Slovenije v TV-dnevniku minimalno zastopane in predvajane z občutno zamudo ali pa jih sploh ni bilo, je bil tudi delež slovenskih oddaj v skupni programski shemi majhen. Leta 1962 je bilo tako npr. v Sloveniji mogoče spremljati približno 43 odstotkov programa v slovenščini, slovenskega programa drugje v jugoslovanskem prostoru pa le od 12 do 13 odstotkov (Prpič 2008: S100). Stremljenje k centralizaciji je doseglo svoj vrh, a tudi začetek konca, leta 1983, ko se je oblikovala zahteva po poenotenju vzgojno-izobraževalnih programov; v t. i. skupnih jedrih, po katerih bi bili oblikovani učni načrti in napisani učbeniki za vse predmete, predvsem pa zgodovino in zemljepis, naj bi bilo posameznemu jugoslovanskemu narodu namenjenega toliko prostora, kolikor ga je ta narod v odstotkih predstavljal med drugimi narodi. Zamisel je naletela na velik odpor predvsem v Sloveniji, kjer se je obenem sprožil niz pobud civilne družbe za spremembo politične ureditve v državi, za demokratizacijo in decentralizacijo.

Jugoslovanskemu nacionalnemu unitarizmu so se že precej pred tem, med prvo in drugo svetovno vojno, »vidno upirali zlasti številni kulturni delavci, jezikoslovci, kulturni zgodovinarji, družboslovci, pa tudi vsa napredna politična in kulturna javnost« (Pogorelec 1983: 17). Ko se je pozneje, v zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja, v prostoru celotne Jugoslavije »položaj slovenščine v javni rabi začel po malem, a zelo vztrajno še slabšati« (Menart 2001: 36), je bilo na pobudo Društva slovenskih književnikov objavljeno Pismo o jeziku¹¹ z apelom, da je za slovenščino treba skrbeti na vse načine. To naj bi bila sicer bolj »priložnostna politična floskula« (prav tam: 39), a ne glede na to je bilo pismo prva napoved velike »akcije za kulturo slovenskega jezika v javnosti« (Pogorelec 1983: 17) oz. znamenitega posveta z naslovom Slovenščina v javnosti, ki je bil leta 1979 v Portorožu. Na posvetu se je razpravljalo »o slovenskem jeziku v javnosti kot o družbenem in političnem vprašanju Slovencev, pomembnem za njihov obstoj in prihodnost« (prav tam). Medtem smo leta 1968 Slovenci končno dobili tudi osrednjo dnevnoinformativno oddajo v svojem nacionalnem jeziku. A če je bilo to dobro za utrditev položaja slovenščine v Sloveniji, in če so akcije, ki so opozarjale na položaj slovenskega jezika, že prinesle prve rezultate v okviru njegove formalnopravne uveljavitve,¹² se je slovenščina med Slovenci drugje po Jugoslaviji še naprej počasi, a vztrajno stapljala z okoljem in se izgubljala iz spomina njenih govorcev.¹³ Ti so, čeprav kot posamezniki povsod lepo sprejeti,¹⁴ v kontekstu skupne jugoslovanske politične, upravne, gospodarske in kulturne

10 Omenjenim trem centrom so se pozneje v okviru Jugoslovanske radiotelevizije pridružile tudi Televizija Skopje in Televizija Sarajevo (1961) ter Televizija Titograd (1965) (Prpič 2008: S100).

11 Pismo je 22. maja 1965 objavil Izvršni odbor Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

12 Slovenščina je formalnopravno postala uradni jezik z ustavo Socialistične republike Slovenije iz leta 1974. S tem so bile dane možnosti za odločnejše uveljavljanje jezikovnih pravic, s specifičnim pomenom, ki ga ima slovenščina kot bistveni element nacionalne identitete, pa tudi oblikovan argument v procesu slovenskega osamosvajanja (prim. Kalin Golob 2001: 219).

13 Zaradi bližine Slovenije nekoliko manj intenzivno, a še vedno dovolj opazno med Slovenci, živečimi ob hrvaško-slovenski meji.

14 Slovenci so v novo okolje prinašali svoje navade in običaje in, kjer so poseljevali nerazvita območja, tudi napredek. Čeprav je bilo domačinom marsikaj pri njih nenavadno, so znali ceniti novosti, ki so jih kar nekaj tudi posvojili. Slovenske sosedo so ocenili kot mirne, poštene in delovne, in jih kot take z veseljem sprejeli medse, se je pa o njih oblikoval tudi kakšen negativen stereotip. Književnik, novinar in kritik Miljenko Jergović (2009: 209), rojen v Sarajevu mami Slovenki, je o tem napisal: »Živelimo v globokem prepričanju, da so Slovenci popolni antitalenti za nogomet. To je bila resda le ena od njihovih naravnih pomanjkljivosti. Povrh so bili nadvse neduhoviti, maltretirali so nas z groznimi filmi in s še hujšimi televizijskimi dramami, ampak bog ne daj, da te je ekskurzija popeljala na Bled in so predte postavili ajdove žgance ali ajdovo kašo, kajti potem si prišel do sklepa, da ni nič čudnega, da so Slovenci takšni, če pa se hranijo s temi pomijami.«

nadvlade v širši domovini ostali »brez lastnega obraza in glasu« (Menart 2001: 276), s tem povezano pa tudi v očeh mednarodne javnosti – rahlo ironično – le »neugotovljiva sestavina v jugoslovanski državni mineštri, o kateri se je z nadudlano domišljavostjo poudarjalo, da imamo eno partijo, dvoje pisav, tri vere, štiri jezike, pet narodov in šest republik in da ljudje vendar krasno živijo v popolnem bratstvu in enotnosti« (Menart 2001: 275–276).

RABA SLOVENSKEGA JEZIKA V PROSTORU NEKDANJE JUGOSLAVIJE

Slovenci so v prostor južno od Kolpe odhajali že pred stoletji,¹⁵ iz različnih krajev po različnih poteh in opravkih, včasih samo začasno, pogosto za stalno, kot posamezniki ali v skupinah, bolj ali manj organizirano. Prvo množičnejše izseljevanje v omenjeni prostor se je začelo sredi 19. stoletja s sezonskim delom gozdnih delavcev, znani so tudi primeri sezonskega dela deklet, ki so se čez zimo na Hrvaškem zaposlovale kot predice. Obsežnejše in stalnejše selitve so se nadaljevale proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja, povezane pa so bile predvsem z avstro-ogrsko okupacijo Bosne ter vzpostavljanjem njene administracije na okupiranem in pozneje anektiranem območju. Naslednji večji val je na jug vse do Makedonije med obema vojnoma zanesel Primorje, ki so bežali pred italijansko raznarodovalno politiko na jugozahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja. Posebno poglavje v zgodbi o izseljevanju Slovencev v prostor nekdanje Jugoslavije je obdobje druge svetovne vojne, ko je nemška okupacijska oblast na Hrvaško, v Srbijo in Bosno deportirala številne prebivalce Gorenjske in Spodnje Štajerske,¹⁶ zadnji opaznejši val pa pomeni izseljevanje Slovencev po drugi svetovni vojni v prostor nekdanje Jugoslavije – v tem primeru prežeto z idejo medsebojne bratske pomoči jugoslovanskih narodov, najpogosteje usmerjeno na manj razvita območja ali v rudarske revirje nekdanje Jugoslavije (prim. Drnovšek 1995; Jovanović 2001; Koblar 2008a; Kržišnik-Bukić 1995, 2007; Škerl 1952).

Ne glede na to, v katero smer proti jugu so šli, odhod tja ne prej ne pozneje ni veljal za klasično izseljevanje in Slovincem nikoli ni prinašal občutka izgubljenosti v tujini (prim. Pelikan 2008: 7). Zavest o pripadnosti jugoslovanski skupnosti je večini dajala občutek varnosti in domačnosti; »občutek usodne vloge jezika za slovensko identiteto« (Stabej 2010: 179) se je med njimi izgubljal, kot se je njihova identiteta izgubljala v vseprisotnem jugoslovanstvu. Kjer se je naselilo večje število Slovencev, so sicer ustanavljali celo slovenske šole, tako npr. slovenski kolonisti v Vojvodini, ki so leta 1946 v Gudurici, pozneje pa še v Vršču, Veliki Gredi in Banatskem Plandištu ustanovili štiriletne osnovne šole. A ukinili so jih že sredi petdesetih let,¹⁷ glavni vzrok ob pomanjkanju slovenskih učiteljev pa je bil, da so slovenski otroci že govorili srbsko in niso več čutili potrebe po slovenski šoli (prim. Cevc 2001: 316). Skrb za ohranjanje slovenščine so prevzemala tudi slovenska kulturna ali prosvetna društva, a teh prav tako ni bilo veliko, in temu primerna je bila skrb za slovenščino. V zvezi s tem je kot ena redkih, še iz časa prve Jugoslavije, zabeležena kulturna dejavnost sarajevskega Slovenskega kluba:¹⁸

Aktivnost Slovenskega kluba je potekala v obliki več sekcij: dramsko-recitatorska, pevski zbor, likovna in druge. Posebej je bil znan pevski zbor, ki je imel redne vaje in nastope, na katerih so izvajali slovenske pesmi. Klub je

15 Prvi osamljeni popotnik, potopisec, plemič se npr. na območju današnje Bosne in Hercegovine v zgodovinskih virih omenja že v 16. stoletju (prim. Kržišnik-Bukić 2007: 20).

16 Večina teh se je po vojni vrnila.

17 Kar je bilo boljše kot npr. na Hrvaškem, kjer je prav tako izpričano ustanavljanje slovenskih šol, a je to ostalo bolj ali manj pri poskusih; uspelo jim je v Labinu, kjer je šola – pravzaprav le oddelek, v tamkajšnji osnovni šoli – delovala eno leto (1947/48), in na Reki, kjer je bila slovenska šola po dolgih prizadevanjih ustanovljena leta 1950 in je delovala dve leti (prim. Riman 2010: 146, 287–293).

18 Klub je bil ustanovljen leta 1910, velja pa za prvo uradno registrirano slovensko društvo v Bosni in Hercegovini.

imel tudi bogato knjižnico s slovensko literaturo, ki je prispevala k ohranjanju slovenskega jezika. Zelo pogosto so pripravili razne shode in svečanosti, na katerih so negovali ljudske šege in slovensko tradicijo nasploh. Na ta način so člani slovenskega kluba v Sarajevu, v oddaljeni Bosni, ohranjali košček svoje domovine – Slovenije (Dolinšek-Divčič 2001: 301).

Ob širokem in skrbno načrtovanem naboru aktivnosti, ki so praktično enake aktivnostim slovenskega društva, ki npr. deluje v Sarajevu skoraj devet desetletij pozneje, presenetni, ko beremo o mlačnem odnosu odbornikov Slovenskega kluba do ohranitve slovenskega jezika pri mladih. Ti so leta 1924 ob prvi konkretni pobudi po organiziranem poučevanju materinščine zapisali, da je obvezni pouk izključen, da pa se lahko vpeljejo zasebne ure slovenščine, ki jih bodo vodile sestre usmiljenke. Do uresničitve pobude verjetno ni prišlo (prim. Koblar 2008b: 350–351). Učenje slovenščine med mladimi je, tako v Sarajevu kot večinoma tudi drugje v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj meja Slovenije, postalo pomembno in se je začelo načrtno izvajati šele po letu 1991.

Ideologija bratstva in enotnosti, ki naj bi bila v času socialistične Jugoslavije temelj enakopravne politične skupnosti in je v omenjeni jugoslovanski skupni zavesti dobila skrajne razsežnosti, je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja zaradi vzpona skrajnega nacionalizma v dveh največjih jugoslovanskih republikah, Srbiji in Hrvaški, pripeljala do razpada skupne države. Slovenci, živeči v nekdanjih bratskih republikah od Hrvaške do Makedonije, so naenkrat postali državljani tujih držav, odrezani od Slovenije.¹⁹ Proces zgovorno opisuje zgodba beograjskih Slovencev, ki so se, ker so živeli v »srcu Jugoslavije«, a s tem v novih razmerah tudi v centru merjenja političnih moči, znašli v še težjem položaju kot njihovi rojaki drugje po Srbiji in v drugih nekdanjih jugoslovanskih republikah zunaj Slovenije.²⁰

V stari in novi Jugoslaviji so bili do njenega razpada v novem okolju le eni od številnih priseljencev v prestolnico. Res je sicer, da so prihajali iz drugačnega kulturnega okolja, da njihovega jezika večinsko okolje ni razumelo, da niso imeli šole v maternem jeziku in da so bili zato v marsičem v podobnem položaju kakor izseljenci (obiskovali so verske obrede v slovenščini, peli so v zborih, ustanavljali so društva, obiskovali so gostilne, kamor so zahajali Slovenci ipd.), vendar so bili v svoji državi. Z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 so postali tujci, tako kakor Slovenci v drugih bivših jugoslovanskih republikah [...] Porušena je bila dotedanja usklajenost med njihovo državno in nacionalno pripadnostjo in identiteto, prejšnja sprejetost in dober položaj v večinski družbi sta se obrnila v svoje nasprotje (Ravnik 2010: 183).

Ne le beograjski Slovenci, temveč tudi drugi Slovenci v neslovenskih delih nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci so z osamosvojitvijo Slovenije »zbitrili svojo etnično identiteto, slovenstva niso več mešali z jugoslovanstvom« (Žigon 2001: 6). Njihova nacionalna zavest je bila bolj kot kdajkoli prej postavljena pred preizkušnjo in njena ohranitev je dobila novo veljavo in pomen, predvsem pa se je med njimi začela porajati potreba po medsebojnem povezovanju. V prostoru nekdanje Jugoslavije so že v prvi polovici devetdesetih let preteklega stoletja, ponekod še v vojnih razmerah, drugo za drugim začela nastajati slovenska društva. Njihovo ustanavljanje se je z nekoliko manjšo intenzivnostjo nadaljevalo v drugi polovici devetdesetih let, največji zagon pa je dobilo v prvem desetletju novega stoletja.²¹ Do-

19 Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj meja Slovenije so po letu 1991 opredeljeni kot izseljenci; izjema so tisti, ki živijo na robovih slovenskega etničnega ozemlja ob hrvaško-slovenski meji – predvsem v severni Istri, reškem zaledju, Gorskem Kotarju in Med(ži)murju, pa tudi v Obkolpju in Obsotelju – in so kot pripadniki avtonomne slovenske narodne skupnosti obravnavani kot zamejci (prim. *Slovenci v zamejstvu* ter o problematiki take delitve Žitnik Serafin 2003: 51).

20 Beograd, stičišče političnih, gospodarskih in kulturnih poti nekdanje Jugoslavije, je po letu 1991 doživel najhujše napade in sankcije mednarodne skupnosti – z njim vred pa tudi njegovi prebivalci.

21 V državah, ki so nastale po razpadu Jugoslavije, danes deluje 44 slovenskih društev: 10 v Bosni in Hercegovini, 16 na Hrvaškem (med njimi tudi za zdaj najmlajše društvo v prostoru nekdanje Jugoslavije, leta 2011 v Umagu ustanovljeno društvo Ajda), 14 v Srbiji (eno – društvo v Negotinu – je še v ustanavljanju), tri v Makedoniji in eno

gajalo se je sicer, da se je kdo spomnil svojih slovenskih korenin in se v slovensko društvo včlanil samo zato, da bi s tem lahko uveljavil svojo pravico do pridobitve slovenskega državljanstva, a ustanavljanje društev in pridobivanje članstva je vendarle pomenilo zavzeto vračanje k slovenski identiteti in tudi vračanje k slovenskemu jeziku, za katerega se je tako spet izkazalo, da je eden pomembnejših dejavnikov v kolektivnem občutenju slovenstva: da je materinščina, torej slovenski jezik, odločilnega pomena za ohranjanje in utrjevanje zavesti o pripadnosti svojemu narodu, slovenski knjižni jezik pa enoten za vse Slovence in jih kot tak združuje in povezuje, ne glede na to, od kod so in kakšno je njihovo domače narečje (prim. Arbitrer 2010: bns).

Skrb za slovenski jezik in z njim slovensko kulturo je po letu 1991 postala prednostna naloga slovenskih društev, ki delujejo v novo nastalih državah nekdanje Jugoslavije. Zapisana je v njihovih statutih in programih in se, kot je razvidno iz društvenih poročil, redno izvaja, in sicer v tesnem sodelovanju s pristojnimi ustanovami v Sloveniji.²² Med dejavnosti, ki spodbujajo in podpirajo ohranjanje jezika, društva uvrščajo npr. kulturne sekcije, od dramskih do literarnih, bralne in recitatorske krožke, izdajajo glasila, celo knjige, imajo svoje knjižnice, zelo aktivni so pevski zbori, ob tem pa ima večji poudarek kot kdajkoli v preteklosti učenje jezika. K dopolnilnemu pouku slovenskega jezika (oz. slovenskega jezika in kulture) v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem, v Makedoniji in Srbiji – v Črni gori pouka (še) niso organizirali – hodijo tako mladi, ki jim je slovenščina relativno nov jezik,²³ kot starejši člani, ki so slovenščino iz takega ali drugečnega razloga nehali uporabljati in so jo pozabili; morda jim je zaradi nerabe postala tuja, se pa še zavedajo svojih slovenskih korenin. Marsikdo želi svoje znanje samo osvežiti ali nadgraditi.

Znanje slovenščine med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije je zelo različno – kot ocenjujejo predstavniki društev,²⁴ vse od »slabega«, »kar dobrega«, »srednjega« ali »solidnega«, do »dobrega« in predvsem na obmejnih območjih na Hrvaškem celo »zelo dobrega«. Iz nekaterih društev poročajo, da večina članov slovenskega jezika ne obvlada dobro, ker se ga nikoli niso zares dobro naučili ali pa svojega znanja niso izpopolnjevali; ponekod mlajši člani slovensko slabo razumejo in še slabše govorijo, starejši pa »dobro, ko vzpostavijo komunikacijo«, nekateri znajo slovensko, vendar uporabljajo govor domačega kraja itn. V kar nekaj društvih pravijo, da veliko članov razume slovensko, malo pa jih slovensko tudi govori.

Raba slovenščine je raznolika tudi glede na govorne položaje, v katerih se znajdejo njeni govorniki. V slovenskem jeziku pogosto govorijo samo ob formalnih ali neformalnih srečanjih v društvih, redko se zgodi, da se člani med seboj slovensko pogovarjajo tudi takrat, ko niso v prostorih društva, in le včasih slovensko govorijo doma; ko se govori, se slovenski jezik meša z elementi lokalnega, večinskega jezika. To potrjuje opis jezikovne situacije v enem od slovenskih društev, ki delujejo v Srbiji:

Prepletata se slovenščina in srbsščina, odvisno od okoliščin in sogovorcev. Glede na število članov, malo je tistih, ki odlično govorijo slovenski jezik (to so starejše generacije, ki so prišle iz Slovenije, srednje generacije oz. prva generacija rojenih zunaj meja Slovenije ter Slovenci, ki so iz Slovenije prišli v zadnjih letih). Osnovni razlog temu so mešani zakoni [...], v katerih se soprožnika pogovarjata v jeziku družbenega okolja (srbsščini), a otroci se šolajo tudi na tem jeziku. Ostali, ki slovenščino govorijo povprečno dobro, se trudijo, da jo aktivno uporabljajo. Obstajajo tudi tisti, ki se jezika šele učijo in ga ne uporabljajo aktivno. Veliko je število slučajev, da slednji po-

v Črni gori; samo tri med njimi so obstajala že prej: v Zagrebu (od leta 1939), na Reki (od leta 1947) in s prekinitvami v Sarajevu (od leta 1934). Društev je več, kot jih je bilo kdajkoli v tem prostoru, k čemur prispeva tako naklonjenost večinskega okolja takšnemu povezovanju kot pomoč Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, preko katerega Slovenija društvom namenja materialno in moralno podporo (prim. Poljak Istenič 2010: 202).

22 Z Uradom RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport in Ministrstvom za kulturo, Zavodom RS za šolstvo idr.

23 Pogosto se predstavniki tretje ali četrte generacije potomcev Slovencev z jezikom staršev in starih staršev prvič srečajo pri dopolnilnem pouku slovenščine, le nekateri ga ob redkih priložnostih slišijo tudi doma.

24 Za oceno in opis stanja smo jih prosili v vprašalniku, razposlanem v okviru raziskave.

polnoma razumejo slovenski jezik, ampak ga ne uporabljajo aktivno ter iščejo, da se jim obračamo izključno v slovenščini, da bi vadili.

Na splošno je z rabo slovenščine enako tudi drugje v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj meja Slovenije, ne glede na to, ali je večinski jezik srbski ali kateri od drugih večinskih jezikov okolja, v katerem danes še živijo Slovenci in njihovi potomci.

SKLEP

Jezik je več kot le sredstvo sporazumevanja. Je bistvenega pomena za (učinkovito) delovanje družbe in za prenašanje kulturnih vzorcev iz generacije v generacijo, v življenju posameznika pa ima vsaj še identitetno razsežnost. Njegova raba zunaj meja »matične države« je izredno občutljivo in velikokrat s čustvi nabito vprašanje (prim. Šabec 2002: 7). Ni torej naključje, da sta glavna skrb slovenskih društev, ki delujejo v nekdanjem skupnem jugoslovanskem prostoru zunaj meja Slovenije, organizacija pouka slovenskega jezika ter ohranjanje in razvijanje slovenske kulture. S tem povezujejo vrsto drugih dejavnosti in vanje čim bolj vključujejo mlade. Zanje iščejo načine, kako jim čim bolj približati Slovenijo; organizirajo ekskurzije, obiske otroških in mladinskih poletnih šol in taborov v Sloveniji, kjer je to mogoče, pa navezujejo stike in sodelujejo z lektorati slovenskega jezika na domačih univerzah.²⁵ Na vprašanje, ali je za vse to dovolj motivacije, predstavnik enega od društev odgovarja: »Menim, da so otroci zelo zainteresirani, starši so v podporo in radi sodelujejo, dejavnosti, ki se izvajajo ob pouku, popestrijo delovanje celega društva.« Dejstvo je, da je treba, kot vsako dejavnost, tudi učenje in rabo jezika načrtno spodbujati, razvijati in nenehno nadgrajevati; dopolnilni pouk slovenskega jezika, ki je marsikdaj gibalo društva, nedvomno lahko naredi veliko, a ob tem, kot še pravijo v istem društvu, se je treba zavedati še nečesa: »Pomembno je v pouk vključiti starše in spodbuditi celotno društvo, da v lastnem domu govorijo slovensko. Prvi učitelji so vedno starši in stari starši in prva spodbuda vedno prihaja od doma.«

Zanimanje za slovenščino se je v prostoru nekdanje Jugoslavije povečalo, ko je Slovenija 1991 leta razglasila neodvisnost in leta 2004 postala članica Evropske unije. Slovenščina je s tem postala eden izmed njenih uradnih jezikov, kar ji je prineslo širšo prepoznavnost in novo vrednost. Če predvsem starejše generacije Slovencev, živečih zunaj Slovenije, ohranjanje slovenščine še vedno bolj ali manj dojemajo kot neko čustveno vrednoto, mladi glede na socialno, gospodarsko in finančno krizo, ki je na območju nekdanje Jugoslavije še večja kot v Sloveniji, v učenju slovenščine vidijo predvsem možnost za uspešno šolanje na slovenskih visokošolskih ustanovah, katerih diplome so v nasprotju z diplomami visokošolskih ustanov na območju nekdanje Jugoslavije priznane v Evropski uniji, in morda tudi za zaposlitev v Sloveniji ali kateri drugi članici Unije. Glede nacionalne pripadnosti so sicer del širše skupnosti, v kateri živijo, z njo se identificirajo, a tako vse pogosteje na svoj način, tako kot jih zanima, iščejo in odkrivajo tudi svoje slovenske korenine, predvsem pa jih počasi sprejemajo kot del sebe, kar pomeni, da bodo zavedanje o njih nekoč lahko prenesli na naslednje rodove.

25 Lektorati – vsi pod okriljem Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani – zaenkrat delujejo na Hrvaškem (Zagreb), v Makedoniji (Skopje) in Srbiji (Beograd, Novi Sad), pojavljajo pa se tudi želje in pobude za ustanovitev vsaj enega lektorata v Bosni in Hercegovini (Sarajevu in/ali Banja Luki) in lektorata v Črni gori. Njihovo vlogo pri ohranjanju slovenščine med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije bi bilo treba podrobneje raziskati, kajti očitno je, da ni zanemarljiva – če ne drugega, sodelovanje spodbuja in k ukvarjanju s slovenščino na najvišji ravni pritegne generacijo potomcev Slovencev, ki bodo v prihodnje lahko prevzeli aktivno vlogo v slovenskih društvih.

VIRI IN LITERATURA

- Arbiter, Slavko (2010). *Slovenci na Reki združeni v KPD »Bazovica«*. Reka: Slovenski dom – Kulturno prosvetno društvo »Bazovica«.
- Cevc, France (2001). Slovenci v AP Vojvodini (ZR Jugoslavija). *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše-Štolfa). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 313–318.
- Dolinšek-Divčič, Marija (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše-Štolfa). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 301–311.
- Drnovšek, Marjan (1995). Slovenski izseljenci na Hrvaškem do leta 1914. *Slovenci v Hrvaški* (ur. Vera Kržišnik-Bukić). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 107–113.
- Ferbežar, Ina (2013). Izpitni center. *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Letno poročilo 2012*, 42–49, [http://www.centerslo.net/files/file/Zalo%C5%BEni%C5%A1tvo/LP%202012_za%20web\(1\).pdf](http://www.centerslo.net/files/file/Zalo%C5%BEni%C5%A1tvo/LP%202012_za%20web(1).pdf) (24. 6. 2013).
- Hanuš, Barbara (2012). Barva besed – evropski dan jezikov v Banja Luki. *Bilten Društva Slovencev Triglav Banja Luka* 12, 19, <http://www.udruzenjetriglav.com/images/BILTENI/bilten%202012.pdf> (14. 12. 2012).
- Jergović, Miljenko (2009). *Zgodovinska čitanka II*. Ljubljana: Sanje.
- Jovanović, Amalija (2001). Slovenci v Makedoniji. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše-Štolfa). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 319–327.
- Kalin Golob, Monika (2001). Jezikovnokulturni vidiki vključevanja Slovenije v Evropsko unijo. *Teorija in praksa* 28/2, 213–230, <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20012KALINGOLOB.pdf> (27. 5. 2013).
- Koblar, Stanislav (ur.) (2008a). *Četrta stran trikotnika: Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Koblar, Stanislav (2008b). 110 let združevanja. *Četrta stran trikotnika: Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini: 1878–2000* (ur. Stanislav Koblar). Ljubljana: Mladinska knjiga, 334–455.
- Kržišnik-Bukić, Vera (2003). Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanostjo. *Traditiones* 32/2, 117–135.
- Kržišnik-Bukić, Vera (2007). *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Menart, Janez (2001). *Slovenec v Srboslaviji: Kulturno politični spisi*. Ljubljana: Knjižna zadruga.
- Pelikan, Zorko (2008). Knjigi na pot. *Četrta stran trikotnika: Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000* (ur. Stanislav Koblar). Ljubljana: Mladinska knjiga, 7–8.
- Poljak Istenič, Saša (2010). Pomen društev za izseljence: Društvo Slovencev Sava Beograd. *Srbi v Sloveniji, Slovenci v Srbiji* (ur. Ingrid Slavec Gradišnik, Dragana Radojčić). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 195–215.
- Pogorelec, Breda (1983). Uvodno poročilo. *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila / Posvetovanje o jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979* (ur. Breda Pogorelec idr.). Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.
- Prpič, Marko (2008). Kako smo dobili slovenski TV dnevnik: 40 let dnevnika TV Slovenija. *Javnost – The Public* 15, S95–S112, <http://javnost-thepublic.org/article/pdf/2008/5/7/> (7. 6. 2013).
- Ravnik, Mojca (2010). Nekaj pogledov v preteklost in sedanost beograjskih Slovencev. *Srbi v Sloveniji, Slovenci v Srbiji* (ur. Ingrid Slavec Gradišnik, Dragana Radojčić). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 167–193.
- Riman, Barbara (2010). *Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do leta 1991*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Slovenci v zamejstvu*, http://www.uszs.gov.si/si/delovna_podrocja/slovenci_v_zamejstvu/ (14. 12. 2012).

- Stabej, Marko (2010). *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Šabec, Nada (1994). Slovenščina v priseljenskem okolju. *Slovenski izseljenski koledar: Koledar za Slovence po svetu* 41, 190–193.
- Šabec, Nada (2002). Usoda slovenskega jezika med Slovenci po svetu. *Ustvarjalnost Slovencev po svetu: Zbornik predavanj / 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (ur. Boža Krakar Vogel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 7–20.
- Škerl, France (1952). Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. *Zgodovinski časopis* 6–7/1952–1953, 768–797.
- Toporišič, Jože (1991). *Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Wachtel, Andrew Baruch (2003). *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: Književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: Center za slovensko književnost.
- Žigon, Zvone (2001). Stiki s Slovenci po svetu – kdo je kdo v Sloveniji. *Drevesa: Bilten slovenskih rodoslovcev* 8/3, 6–7.
- Žitnik Serafin, Janja (2013). Organiziranost, delovanje in prihodnji izzivi slovenskih društev v drugih delih nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini/Two Homelands* 37, 41–52.